

TROSTRUKA DISKRIMINACIJA ŽENA S INVALIDITETOM NA TRŽIŠTU RADA

IVANA BRSTILO¹, ELIZABETA HANIČAR²

¹Studentica Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

²Studentica Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Primljeno: 17.06.2010.

Prihvaćeno: 17.10.2010.

Stručni rad

UDK: 376.1-056.266-055.2

Sažetak: Žene s invaliditetom su izložene rodnoj i tjelesnoj deprivaciji te predstavljaju višestruko ugroženu populaciju. Stoga, možemo govoriti o dvostrukoj diskriminaciji koja determinira marginaliziran položaj žena s invaliditetom. Međutim, u kontekstu tržišta i rada, žene s invaliditetom se profiliraju kao nepoželjna ili nepreferirana radna snaga zbog čega diskutiramo o terminu trostruke diskriminacije koja proizlazi iz njihovih fizičkih (invaliditet), rodnih (žene) i ekonomskih (žene s invaliditetom na tržištu rada) faktora. U perspektivi patrijarhalnih predrasuda, institucionalne nesenzibilnosti i njihove nedostatne vidljivosti u needuciranoj sferi javnosti, generira se društvena isključenost žena s invaliditetom na tržištu rada. Nezaposlenost žena s invaliditetom je konstanta u svjetskim i lokalnim okvirima zbog čega je na globalnom djelu feminizacija siromaštva. Njihova nemogućnost aktivne društvene participacije je produkt neadekvatnog društvenog sustava s neartikuliranom mrežom suradnje između države, institucija te udruga za potporu i poticaj žena s invaliditetom. Žene s invaliditetom su prisiljene na slabije plaćene, spolno selektirane sektore rada, a tradicionalni seksistički obrasci pri zapošljavanju potvrđuju trostruku marginalizaciju i dugoročno odgađaju perspektivu ujednačenih društvenih šansi i mogućnosti žena i muškaraca, naročito osoba s invaliditetom. Iz tih se razloga nameće potreba za aktivnom politikom koja će kroz fleksibilne programe artikulirati radnu poziciju žena s invaliditetom na tržištu rada jer je progresivna ekonomska integracija nedovoljno iskorištene radne snage žena s invaliditetom od višestruke društvene koristi.

Ključne riječi: žene s invaliditetom, dvostruka diskriminacija, trostruka diskriminacija, društvena isključenost, feminizacija siromaštva

UVOD

Kao marginalne i izolirane društvene skupine, najčešće su prepoznate osobe s invaliditetom, neovisno o stupnju fizičkog oštećenja, kao i niz osoba koji spadaju pod kategoriju socijalno osjetljivih osoba (beskućnici, osobe s minimalnim primanjima ili bez financijskog izvora, nezaposleni, bolesni, djeca bez staratelja i drugi) ali i žene. Kao što termin osoba s invaliditetom upućuje na odstupanje od prosječne fizičke norme ili takozvanog „standarda normalnosti“, tako je i žena arhetip muškarca koji konotira manju vrijednost i posjeduje manji društveni ugled od izvorne (muške) osobe, ističu feministkinje. Utoliko, žene s invaliditetom su posebno ugrožena skupina koja, na tržištu rada, predstavlja nepreferiranu ili, poslovnim rječnikom, neprofitabilnu radnu snagu.

No, potrebno je napomenuti kako su osobe s invaliditetom heterogena grupacija obzirom da njihovi

uzroci, stupanj invaliditeta te životna dob variraju (Kiš-Glavaš i sur., 2008; Mihanović, 2009). Uključuju djevojčice i žene s invaliditetom svih godišta, iz gradskog i seoskog područja, raznovrsnog kulturnog nasljeđa, bilo da žive u zajednici ili ustanovi, bez obzira na njihovu seksualnu opredijeljenost, težinu oštećenja, prema Traustadottir (2004), a Mihanović (2009) pridružuje još i kriterij vrste invaliditeta. U Europskoj uniji 2004. godini registrirano je 42 milijuna osoba s invaliditetom, od čega je 51% žena s invaliditetom, Traustadottir (2004). Prema raspoloživim podacima popisa stanovništva iz 2001. godine u Republici Hrvatskoj živi 4.437.460 osoba, od toga je 2.135.900 (48.13%) muškaraca i 2.301.560 žena (51.87%); dok od 429.421 (9.68%) osoba s invaliditetom brojimo 245.897 (57.26%) muškaraca i 183.524 (42.74%) žena s invaliditetom ([http:// www.dzs.hr](http://www.dzs.hr)).

Žene s invaliditetom su među nama, no, ne i s nama – tako je dijelom moguće prikazati njihovu (ne)

vidljivost u sferi društvene javnosti. Stoga se često tretiraju kao građanke drugog reda, izoliraju i marginaliziraju čak i od pokreta za promicanje prava osoba s invaliditetom u kojemu prevladava muško iskustvo i očituje se muška perspektiva. „Feministkinje sa invaliditetom se ne osjećaju prijatno u invalidskom pokretu koji je često muški dominantan i povremeno očigledno seksistički“ (Israel i McPherson, 1983; prema Traustadottir, 2004). Također, žene s invaliditetom su zanemarivane i od strane feminističkog pokreta koji je u svojim počecima forsirao žensku jedinstvenost kao derivaciju univerzalnih ženskih zahtjeva i perspektiva. No, sam pojam jedinstvenog ženskog iskustva postaje depasiran kako su se bijele feministice (samo)postavile na čelo sufražetskog pokreta i pri tome analitički previdjele višestrukost patrijarhalne dominacije koja, uz rod, obuhvaća i klasu, rasu, naciju, kulturu, seksualnu orijentaciju, odnosno, čitav dijapazon raznovrsnih izvora eksploatacije i ugnjetavanja. Iz tog razloga se umjesto rod-nog esencijalizma ili (pre)naglašavanja monolitnog ženskog identiteta sugerira višestrukost ženskih iskustava (Harris, 2009) kako bi se prevenirao svaki oblik redukcionizma koji je i unutar ženskog pokreta prouzročio da se zahtjevi određenih (pod)skupina ipak više čuju, na štetu prigušenih glasova.

Dakle, kako je rodna opresija mnogostruka, tako su i određene društvene grupe izložene različitim (više ili manje izraženim) stupnjevima potlačivanja. Upravo žene s invaliditetom predstavljaju marginaliziranu populaciju izloženu višestrukoj diskriminaciji, a najočitija je ona koja ih zakida kao invalide i kao žene (Mašović, 1996). Položaj žena s invaliditetom u mnogočemu je problematičan te potrebit daljnjih analiza pošto proizlazi iz rodne (diskriminacija na temelju spola – Zakona o ravnopravnosti spolova (NN, 116/0)) i tjelesne (diskriminacija na osnovi invaliditeta - Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom, 2007) diskriminacije. No, tržište potencira dodatan oblik diskriminacije koji se, na svojevrsan način, nadovezuje na prethodne, a manifestira se potpunom radnom isključenošću žena s invaliditetom ili njihovom nedostatnom radnom uključenošću. Iz navedenog proizlazi i njihova cjelokupna društvena isključenost.

Prema teoriji proširene socijalne pravednosti koju strukturira Young (2005), radi se o ugnjetavanju - specifičnoj vrsti marginalizacije koja je šira od pojma diskriminacije pošto obuhvaća ulogu institucionalnih čimbenika u određivanju ljudskih šansi za društveni uspjeh. Zahvaljujući nedostatno senzibiliziranoj institucionalnoj strukturi, ugnjetavani, u ovom slučaju, žene s invaliditetom, društveno su nepriznate, ugrožene i onemogućene da kanaliziraju vlastite potencijale. Percipirane kroz vizuru prosječno normatiziranih i normaliziranih standarda, društveno su stigmatizirane te doživljavaju svojevrsno javno i institucionalno nasilje zbog kojeg nemaju jednaka, a kamoli prilagođena, prava na dostojan rad i život. „Marginalizacija, izrabljivanje i nemoć su strukturalni i institucionalni odnosi koji ograničavaju materijalne živote pojedinca, kroz raspoloživa sredstva i mogućnosti za razvoj sposobnosti. To je moć: tko je koristan, tko suvišan“ Young (2005). Stoga je više nego očita uloga i doprinos društva te pripadajućih institucija u određivanju životnih izgleda žena s invaliditetom. Njihovo punopravno uključivanje u mrežu radnih odnosa se odvija upravo preko institucionalnih društvenih kanala.

DRUŠTVENE OKOLNOSTI NEPOVOLJNOG POLOŽAJA ŽENA S INVALIDITETOM

Da je položaj žena s invaliditetom višestruko otežan, svjedoči duga povijesna tradicija tijekom koje su iste bile podložne maltretiranju, izrabljivanju, sterilizaciji, nasilju, zlostavljanju. Usprkos institucionalnim, zakonskim i pravnim regulativama¹ „rodna nejednakost nije se bitno poboljšala, osobito na tržištu rada, a u nekim aspektima još se više produbila“ smatra Šmid (2005; prema Galić i Nikodem, 2009) tako da „još uvijek nisu ostvarene sve pretpostavke za smanjivanje nezaposlenosti žena i uklanjanje svih oblika diskriminacije žena na tržištu rada“, zaključuju Galić i Nikodem (2009).

Prema tome, osobe s invaliditetom su suočene s fizičkim (uređenje svekolike okolišne infrastrukture po dominantnim standardima); psihološkim (razni oblici stereotipizacija, stigma, etiketiranja, predra-

1 Iako je 2003. godine donesen Zakon o ravnopravnosti spolova (NN, 116/03), Šmid (2005; prema Galić i Nikodem, 2009) ističe kako ni regulacija Zakona o ravnopravnosti spolova (NN, 116/03), kao ni niz Zakona o radu (NN, 137/04), Obiteljskog zakona (NN, 116/03) pa ni rad Ureda za ravnopravnost spolova osnovanog pri Vladi RH (www.ured-ravnopravnost.hr/) čak ni imenovanja Pravobraniteljice za spolnu ravnopravnost (http://www.prs.hr/component/option,com_frontpage/Itemid,1/) nije drastično doprinijelo egalitarnijoj slici rodnih odnosa u Hrvatskoj.

suda); socijalnim (rigidnost institucionalnih funkcija i struktura) teškoćama ili preprekama u društvenoj participaciji. Najčešće, osobe s invaliditetom „ne dobiju odgovarajuće radno mjesto ili ga izgube, ostaju izvan života društva, tj. isključeni su, „osuđeni“ na besperspektivnost i tavorenje unutar obitelji. Ostajući izvan rada i života“ navodi Zovko (2000).

Također, žene s invaliditetom imaju povećan rizik od fizičkog i seksualnog zlostavljanja (Smith i Strauser, 2008). Bowe (1984; prema Traustadottir, 2004) ističe kako 60% žena bez invaliditeta i muškaraca s invaliditetom stupa u brak, dok je to slučaj samo s 49% žena s invaliditetom. Žene s invaliditetom često se vraćaju u veze u kojima su trpjele nasilje jer su to uglavnom jedine ili rijetke intimne veze koju su ostvarile (Asch i Fine, 1988; prema Traustadottir, 2004). Uz to, neka su istraživanja upozorila na zastrašujuću situaciju u kojoj je nemali broj zlostavljača žena s invaliditetom ustvari osoba iz njihove neposredne okoline. Ništa manje problematičan nije ni raširen diskriminatorni stav kako je žene s invaliditetom teško zamisliti kao majke pošto su stigmatizirane kao nesposobne i ovisne o pomoći drugih osoba (Shaul, Dowling, Laden, 1985; prema Traustadottir, 2004).

Potrebno je ukazati na vezu između zlostavljanja (fizičkog i seksualnog) i nezaposlenosti. Naime, ekonomska ovisnost može biti uzrok i posljedica zlostavljanja. Žene s invaliditetom koji su bile zlostavljane imaju višu razinu nezaposlenosti nego žene bez invaliditeta, koji nisu bile zlostavljane. Fizičko i seksualno zlostavljanje povećava rizik od nezaposlenosti za žene s invaliditetom, a nezaposlenost povećava nepogodnost za ionako ugroženu populaciju. Osiguravajući ili potičući dostupnosti zaposlenja i karijere, možemo pomoći pri prevenciji zlostavljanja osoba s invaliditetom (Smith i Strauser, 2008).

Napomenimo kako je otežavajuća okolnost što se o nasilju nad ženama s invaliditetom iznimno malo zna jer ga se rijetko prijavljuje. Međutim, postupno dolazi do promjena; osnivanje SOIH – SOS² telefona za žene s invaliditetom olakšat će njihovu komunikaciju i može bitnu solidarnost s ostatkom zajednice u vidu upoznavanja, pružanja podrške, promicanja jednakih mogućnosti i ravnopravnosti, zaštite prava, poboljšanja društvenog

položaja, ostvarivanja prava na život bez diskriminacije i nasilja te osnaživanja žena s invaliditetom, u cjelini (Bobuš i sur., 2009). Prema tome, kada raspravljamo o položaju žena s invaliditetom nužno je sabrati brojne faktore koji generiraju njihov nepovoljan položaj u različitim društvenim aspektima. Posebno su problematične predrasude i etiketiranja, duboko usađene u pore društvene strukture, kako formalne tako i one latentne što dugoročno otežava položaj žena s invaliditetom i usporava društvenu promjenu.

Određeni su pomaci ostvareni i na globalnom planu pa je, primjerice, 1994. godine Rezolucijom u Bonnu dogovoreno kako rehabilitacija djevojaka s invaliditetom mora biti u skladu s njihovim obiteljskim životom i zadacima te da ih treba podržati u rađanju i uzdržavanju djece uz punu stručnu potporu ginekologa i drugih stručnjaka. Budući da su žene s invaliditetom izložene seksualnom iskorištavanju, a tomu se teže mogu odupirati, nužno je razviti adekvatan sustav pomoći i potpore njihovim stremljenjima, upozorava Mašović (1996).

Naglasimo i kako inzistiranje žena s invaliditetom za cjelovitim poštivanjem njihovih ljudskih prava - kao invalida i kao žena s invaliditetom (Rezolucija u Bonnu 1994; prema Mašović, 1996), artikulira nužnost učinkovitog uređenja osobne (privatne) i političke (javne) domene, što su, uostalom, feministkinje propagirale svojom parolom kako osobno i jeste političko. Dakako, potrebno je senzibilizirati zajednicu za probleme s kojima se susreće grupa žena s invaliditetom, raditi na kontinuiranom informiranju i javnom promicanju vlastitih zahtjeva te razvijati suradnju s političkim tijelima kako bi se interveniralo u one direktive koje izravno utječu i definiraju njihov položaj.

(NE)ZAPOSLENOST OSOBA S INVALIDITETOM

Susrećemo se sa sve većom razinom nezaposlenosti koja predstavlja veliki ekonomski, a samim time i socijalni problem. Nezaposlenost je selektivnog karaktera, pa su spol i dob „najčešća obilježja prema kojima se vrši negativna selekcija u zapošljavanju“ Kerovec (2003), dok po nekim kriterijima možemo priložiti i invaliditet kao nega-

tivni faktor pri zapošljavanju. Naime, poslodavci se generalno nerado odlučuju zaposliti osobe s invaliditetom, što zbog nedovoljne educiranosti, što zbog predrasuda. Iz toga je razloga neiskustvo poslodavaca jedan od indikatora otežanog zapošljavanja osoba s invaliditetom, uz suficitarnost zvanja, nižu formalnu razinu obrazovanja, nedostatak radnog iskustva te dugotrajnu nezaposlenost osoba s invaliditetom (Kiš-Glavaš, Skokač, 2006). Svi ti faktori u cjelini rezultiraju nepovoljnim radnim položajem osoba s invaliditetom.

Prema podacima Hrvatskog zavoda za zapošljavanje, krajem prošle godine evidentirano je 6.215 nezaposlenih osoba s invaliditetom, što predstavlja 2.13% ukupne populacije nezaposlenih osoba (Izvješće o aktivnostima Hrvatskoga zavoda za zapošljavanje u području zapošljavanja osoba s invaliditetom za 2009. godinu). U području zapošljavanja, osobe s invaliditetom imaju veću stopu nezaposlenosti, niža prosječna primanja, slabiju uključenost u društveni život, otežanu mogućnost korištenja prijevoznih sredstava i ostvaruju nižu kvalitetu života (Leutar, Milić Babić, 2008). Naglasimo kako nezanemariv broj osoba s invaliditetom nema radno iskustvo, točnije, gotovo polovica njih (47.3%) nikada nije ni bilo zaposleno, dok samo 16.6% njih ima više od 5 godina radnog staža, a manje od desetine osoba s invaliditetom (9.1%) je bilo u radnom odnosu, ali nema radnog staža. Ne čudi stoga da je 47.6% osoba s invaliditetom nezadovoljno svojom statusom, dok se veliki broj njih (42.8%) donekle priviknulo na nezaposlenost (Kiš-Glavaš i sur., 2008) što nam dijelom ukazuje da se na određeni način mire s nepovoljnom situacijom jer je smatraju više pravilom, nego izuzetkom.

Moguća tumačenja te problematike pruža UNDP, United Nations Development Programme (Program Ujedinjenih naroda za razvoj), koji je pokrenuo istraživački projekt o zapošljavanju nezaposlenih osoba s invaliditetom (Kiš-Glavaš i sur., 2008) gdje se ističe zanimljiva i pomalo nejasna situacija prema kojoj osobe s invaliditetom nisu pesimistične, rezignirane niti nezadovoljne, ali niti dovoljno uključene „pri vlastitom aktiviranju u traženju zaposlenja ili pak moguće prepreke ne vide subjektivno značajnim... istovremeno ne izražavaju negativistički odnosno stav rezignacije prema vla-

stitim mogućnostima zapošljavanja“ (Kiš-Glavaš (2009b). Očito, osobe s invaliditetom su kreirale ambivalentni stav prema vlastitom nezaposlenju i svim teškoćama koje ga determiniraju. Naime, upoznati su sa stereotipizacijama i etiketiranjem od strane javnosti koja nije otvorena za njihovo uključivanje u radne procese, ali istodobno, sami priznaju osobna ograničenja i nedostatke koje, unatoč navedenom, ne drže presudnim faktorom prilikom zasnivanja radnog odnosa.

Nezaposlenost osoba s invaliditetom ima dugu tradiciju aktualnog problema koji dovodi u pitanje smisao rehabilitacije i rehabilitacije osoba s invaliditetom pa nekolicina autora komentira kako „sredstva uložena u profesionalnu rehabilitaciju osoba s invaliditetom, njihovom nezaposlenošću su zapravo “bačena u vjetar“ (Kiš-Glavaš i sur., 2008). Kako su osobe s invaliditetom i dalje rizični ekonomski subjekti, slabo tražena i cijenjena snaga na tržištu rada, upitno je koliko će još vremena, reformi i ulaganja biti potrebno da se njihov status modificira. Svakako je potrebno raditi na stručnom usavršavanju i edukaciji, kako samih osoba s invaliditetom tako i javnosti. No, zasad obrazovanje i osposobljavanje osoba s invaliditetom za rad nije u skladu s potrebama tržišta rada. Točnije, osposobljavaju se za zanimanja koja se slabo ili uopće ne traže (Ergović, 2007). Zbog navedenog i ne čudi da upravo osobe s invaliditetom „zadnji dobivaju posao a prvi ga gube, dijelom zbog konkurencije „zdrave“ radne snage“ objašnjava Zovko (2000).

Slijedom navedenog logično je ustvrditi kako se osobe s invaliditetom, neminovno zbog svoje ekonomske nesigurnosti, na mikro razini susreću s apatijom i anksioznošću koja uzrokuje nedostatak samopoštovanja i samopouzdanja. Ekonomska ovisnost kao i nemogućnost direktnog utjecaja na društvene promjene (ili njihovo pokretanje) uzrokuje, pak, socijalnu izolaciju (Kiš-Glavaš i sur., 2008). Na makro razini, opća percepcija javnosti (pre)često getoizira i etiketira osobe s invaliditetom kao nesposobne i neadekvatne stoga se borba za njihov punopravni društveni položaj na ekonomskoj (i bilo kojoj drugoj) razini nužno referira i na politička pitanja (poput osiguravanja temeljnih ljudskih prava), na medijski prostor (veća prisutnost i vidljivost osoba s invaliditetom u javnim

medijima) te civilni ili građanski sektor (utjecaj nevladinih „udruga za pritisak“). Odnosno, čitav društveni realitet je zahvaćen.

S obzirom na prethodno iznesene komentare, teško je očekivati rapidne promjene koje će u skoro vrijeme drastično unaprijediti položaj osoba s invaliditetom. Potrebno je razviti višestruku politiku koja će obuhvatiti sve aspekte nepovoljnog položaja osoba s invaliditetom, uključujući nevidljive diskriminacijske obrasce kojima praksa obiluje. Aktivna politika je dobrodošla jer se nerijetko zaboravlja kako, upravo zahvaljujući radu, osobe s invaliditetom društveno su aktivnije; stječu bolju sliku o sebi; prilagodljivije su na promjene; kompetentnije u svakodnevnom osobnom životu; ekonomski stabilnije i neovisnije o socijalnim davanjima i programima pomoći (Kiš-Glavaš, 2009a). „Zapošljavanje osoba s invaliditetom ključna je komponenta profesionalne rehabilitacije osoba s invaliditetom,“ (Kiš-Glavaš i sur., 2008). U tom procesu osobito ističemo potrebitost institucionalne senzibilizacije, ključne spone između državnog aparata i osoba s invaliditetom. Uslijed navedenog, rezimiramo kako je aktivna politika potpore i višestrana suradnja s osobama s invaliditetom od višestruke društvene koristi i značaja.

Ujedno, možemo zaključiti kako su osobe s invaliditetom u nezavidnom društvenom položaju koji postaje višestruko problematičan ako mu pridružimo spolno-rodno osnovu žena s invaliditetom. Stoga, u sljedećem paragrafu kroz generalni okvir ženske nezaposlenosti raspravljamo upravo o položaju žena s invaliditetom na tržištu rada kako bi naglasili kompleksnost njihove društvene pozicije.

POLOŽAJ ŽENA S INVALIDITETOM NA TRŽIŠTU RADA

Prije samog izjašnjavanja o položaju žena s invaliditetom na tržištu rada, napomenimo kako je generalno nepovoljan položaj žena na tržištu rada ujedno patrijarhalna konstanta i u svjetskim razmjerima. Primjerice, na tržišnu radno-rodnu nesuglasnost upućuju istraživački nalazi Međunarodne organizacije rada koja objavljuje kako se na 100 zaposlenih muškaraca pridružuje samo 70 žena u radnom odnosu (<http://www.javno.com/hr-hrvatska/zene-sve-brojnije-na-trzistu-rada-ali-nezasti->

[cene/130253](http://www.javno.com/hr-hrvatska/zene-sve-brojnije-na-trzistu-rada-ali-nezasti-cene/130253)). Također, manje od polovine radno aktivnih žena je zaposleno, navodi se u analizi globalnih trendova zapošljavanja u 2010. godini.

U isti mah, ta povijesno aktualna činjenična situacija je potkrijepljena prognozama o nedostatnoj socijalnoj zaštiti, lošijim i slabije plaćenim pozicijama radnih žena zbog čega se i govori o tzv. feminizaciji siromaštva. Riječ je o sintagmi koja upućuje na društveni status žena koje uslijed ograničenog pristupa obrazovanju, zaposlenju, napredovanju u karijeri, nedostatku adekvatnih uvjeta stanovanja i sustavu zdravstvene skrbi te izloženosti obiteljskom nasilju i kućanskom „radu na crno“, imaju više predispozicija (p)ostati siromašne od muškaraca. Mada je sličan realitet siromaštva muškaraca i žena, komponenta rodne diskriminacije čini žene rizičnom skupinom posebno osjetljivom na siromaštvo.

Možemo ustvrditi kako žene jesu sve brojnija snaga na tržištu rada, ali su istodobno nezaštićene i nesumnjivo, rodno nejednake. I dalje rade u sivim zonama ekonomskog poslovanja koji društveno konzumirane prakse rodne diskriminacije provodi i na tržišnom planu. Ista radna snaga za manje novca, kapitalistička je formula uspjeha i trend koji neće tako brzo sići s tržišne poslovne scene. Legitimirana kroz paradigmu globalne konkurentnosti, u svrhu financijske zarade, tržišna politika prati i koristi društvene procese, nastojeći se okoristiti rupama u pravnom ili moralnom sustavu. Dok god su žene jeftinija radna snaga, postoje snažne aspiracije da – tako i ostane. Društvena (ne) pravda pri tome zadire u same odnose patrijarhata i seksističkih ustrojstava odnosa, pa, dakako, ni ekonomska sfera nije iznimka. Ženino pristajanje na kvalitetom i financijama lošije poslovne pozicije nije znak slobodne volje, već manifestacija ženske nemoći. Nepravедnost koju žene doživljavaju snažna je kritika društvenom uređenju pa Galić pojašnjava kako „u razvijenim demokratskim društvima bez obzira na rodno egalitarno uspostavljeno opće pravo glasa do izražaja dolazi jasna praktična proturječnost između formalne politike jednakosti liberalne demokracije i društvenog podređivanja žena – njihovo podčinjavanje kao supruge, unutar patrijarhalne strukture institucije braka, na tržištu rada, politici, institucijama vlasti te u sferi reprodukcije“ Galić (2006). Young tu situaciju pripisuje

nesenzibilnoj društvenoj strukturi koja ne uspijeva potaknuti učinkovitu suradnju između osobnih potencijala i institucionalnog ustrojstva pa poziva na preispitivanje cjelokupne institucionalne hijerarhije (Young, 2005).

Da se proces diskriminacije žena na lokalnoj i globalnoj razini unatoč svim pravnim i zakonskim naporima nezaustavljivo nastavlja, priznaje i UNIFEM ili UN-ov razvojni fond za pomoć ženama navodeći nekoliko stavova koju takvu praksu podupiru (http://www.unifem.org/partnerships/womens_empowerment_principles/). Prvo, žene su ciljane rodna grupacija za veliki broj poslovnih investitora jer im nisu prisiljeni dodjeljivati neke radne beneficije poput priznavanja troškova radne snage. Objašnjenje kako muškarci realno prehranjuju obitelj, a žene tek površno sudjeluju u financijskom doprinosu perfidna je no, nažalost mnogim poslodavcima služi kao motivacija i opravdanje za ustrajanje u nejednakim nadnicama, za jednak rad. Konačno, sve spomenuto utječe na ženin (ionako društveno nametnuti i unaprijed odlučeni) izbor, obzirom da alternativa za značajan broj žena glasi: ili radi za male novce ili – nećeš (raditi) uopće!

Nadalje, međunarodna organizacija rada ukazuje da 386 milijuna radno sposobnog stanovništva čine osobe s invaliditetom; od toga je 80% nezaposleno, a upravo žene čine većinu nezaposlenih osoba s invaliditetom (ILO; prema Kučer, 2008). Žene s invaliditetom na tržištu rada se susreću s visokom stopom nezaposlenosti i značajnim preprekama koje onemogućavaju ili priječe njihovu poslovnu aktivnost. Očekivano, manje su plaćene za svoj posao (Baldwin, Johnson, Watson, 1993, Burke, 1999, Bowe, 1992, Baldwin, Johnson 1995, Burkhauser, Haveman, Wolfe 1990, Reed, 1999, Smith, Randolph, Andresen 2004; prema Smith i Strauser, 2008). Muškarci s invaliditetom dvostruko lakše pronalaze posao, za razliku od žena s invaliditetom kojima je taj proces znatno teži. Također, 42% muškaraca s invaliditetom je zaposleno u odnosu na tek 24% žena; preko 30% muškaraca s invaliditetom radi puno radno vrijeme, dok samo 12% žena ima tu mogućnost (Bowe, 1984; prema Traustadottir, 2004). Razlike su očigledne

pa možemo konstatirati kako je i unutar društveno neafirmirane grupe ili grupe u nepovoljnom položaju, kakva je ona koju čine osobe s invaliditetom, postaje znatne diferencijacije od kojih je spolna jedna od izraženiji. Iz tog razloga možemo raspravljati o seksističkim obrascima s kojima se žene s invaliditetom susreću pri (pokušaju) uključivanju na tržište rada.

Logično, s obzirom da su češće nezaposlene, žene s invaliditetom su siromašnije od muškaraca. Ako pak rade, slabije su plaćene (često i za isti posao), a žene koje rade puno radno vrijeme zarađuju samo 56% od onoga što zarade muškarci s invaliditetom, i to za identičan posao (Bowe, 1984; prema Traustadottir, 2004). Studija pokazuje da žene s invaliditetom ostvaruju manje beneficija od muškaraca kao i da su te beneficije značajno niže, komentira Traustadottir (2004). Uz to, ženama s invaliditetom dodjeljuju se niže svote iz javnih programa podrške za ostvarenje prihoda, u odnosu na muškarce s invaliditetom, bez obzira što često imaju slične ili čak veće potrebe (Mudrick, 1988; prema Traustadottir, 2004).

Također, socijalni status žena s invaliditetom varira u odnosu na okolnosti zemlje u kojoj žive; u siromašnim zemljama obično doživljavaju posebnu diskriminaciju (Traustadottir, 2004), ali iznimka nisu ni napredne zemlje. Praksa je istovjetna i u Europskoj Uniji, gdje su žene također tržišno podređene. Imaju višu stopu nezaposlenosti i nižu zaposlenosti koja je ograničena na zdravstveno-socijalni, državno-upravni, obrazovni i trgovački sektor. Žene su slabije plaćene od muškaraca, a Kerovac (2003) nastavlja kako „njihov udio u kategoriji slabo plaćenih radnika iznosi čak 77%, što smatramo alarmantnim. Situacija je varijabilna u europskim zemljama, pa se tako u nekim državama³ primjećuje suprotan trend gdje je ženska nezaposlenost smanjena, čak je i manja od muške nezaposlenosti.

No, što je s Hrvatskom? Očekivano, situacija na domaćem terenu nije imuna na svjetske primjere. Kerovec iznosi činjenicu kako se kod žena još od pedesetih godina prošlog stoljeća, otkad se nezaposlenost službeno evidentira, bilježi nezaposlenost kontinuirano viša od muškaraca. Žene sustavno

3 Primjerice „u Irskoj stopa nezaposlenosti žena iznosi 3,7% naspram stopi nezaposlenosti muškaraca od 3,9%, u Švedskoj 4,9 naspram 5,2%, Velikoj Britaniji 4,4 naspram 5,5%, Bugarskoj 18,9 naspram 20,8%, Mađarskoj 4,9 naspram 6,3%, Rumunjskoj 6,0 naspram 7,0% i Slovačkoj 18,6 naspram 20,1%“ (Employment in Europe 2002, Recent trends and prospects, 2002; prema Kerovec, 2003).

prednjače u postotcima nezaposlenosti pred muškarcima mada imaju srodna obrazovna postignuća. Kerovac (2003) opaža kako je jedina iznimka poslijeratnom razdoblje kada su branitelji svoj status i prava na novčanu naknadu ostvarivali na zavodu za zapošljavanje.

Zavod za zapošljavanje tijekom 2009. godine u Hrvatskoj je evidentirao veći broj muških osoba s invaliditetom koje su zaposlene, njih 606 (58,95%), u odnosu na 422 (41,05%) žene. Najviše je nezaposlenih osoba s intelektualnim poteškoćama (2.016, odnosno 32,44%), zatim slijede osobe s tjelesnim invaliditetom (1.325), osobe s višestrukim oštećenjima (1.308), osobe s psihičkim i organskim smetnjama i oštećenjem sluha (Izvešće o aktivnostima Hrvatskoga Zavoda za zapošljavanje u području zapošljavanja osoba s invaliditetom za 2009. godinu).

Očekivano općem patrijarhalnom radnom modusu, žene s invaliditetom (naj)češće se usmjeravaju na rad u tradicionalnim ženskim profesijama (Russo, Jansen, 1988; prema Traustadottir, 2004). Dakle, usprkos ujednačenim obrazovnim⁴ postignućima žena i muškaraca, profilirala su se rodno (pred)određena zanimanja pa tako muškarci dominiraju u granama moći i vlasti (zakonodavna, državna tijela, direktorska mjesta) dok su žene najprisutnije u šalterskim, uredskim i uslužnim zanimanjima. Prema tome, kod žena s invaliditetom ne možemo pričati o ujednačenom obrazovanju jer imaju niže obrazovanje od žena bez invaliditeta ili muškaraca s invaliditetom; osnovno obrazovanje završe pet puta manje od žena bez invaliditeta, dok samo 16% žena s invaliditetom posjeduje sveučilišnu diplomu naspram 31% žena bez invaliditeta i 28% muškaraca s invaliditetom (Bowe 1984; prema Traustadottir, 2004). Rezultat toga je da žene s invaliditetom imaju manje obrazovne mogućnosti, stoga su manje vrednovane i plaćene za svoj rad (Traustadottir, 2004), a dodajmo i kako su manje tražene na tržištu rada pa u brojnim kontekstima ekonomskih odnosa predstavljaju nepoželjnu radnu snagu. Stoga je važno upozoriti na problematičnost institucionalnog perpetuiranja rodni raslojavanja koje i sama akademska zajednica, kao potencijalni rodni korektiv, ipak ne iskorjenjuje. Dapače, što je obrazovnom razina manja (osnovna škola) više

je žena na predavačkim i čelnim (ravnateljskim) pozicijama. Kako se stupanj obrazovnog sustava povećava (srednja škola) vodeća pozicija žena se smanjuje, a ista se tendencija nastavlja i u visokom školskom sustavu. „Zanemarivanje rodne stratifikacije na tržištu rada, ogleda se u praksi kao institucionalno podržavanje rodne nejednakosti te institucionalne diskriminacije žena... Kada su takva ponašanja poduprta još i nekima od oblika nasilja prema ženama na tržištu rada, ... dobiva se zabrinjavajuća slika društvenog statusa žena na tržištu rada u RH“ (Galić i Nikodem, 2009).

Žene s invaliditetom su „uspješnije rehabilitirane“ za poslove s pola radnog vremena i/ili domaćice, dok su muškarci osposobljavani za poslove s punim radnim vremenom (Menz, i sur. 1989; prema Traustadottir, 2004). Određeni autori napominju kako je u tranzicijskoj Hrvatskoj retradicionalizacija uzela maha, kako na općoj-društvenoj, političkoj, ekonomskoj-tržišnoj razini, tako i u sferi rodni uloga i očekivanja koje se izravno reflektiraju na privatnu domenu (Leinert-Novosel, 1999, Tomić-Koludrović, Kunac, 2000; prema Galić, Nikodem, 2009). Pri tome, žene se češće usmjerava za rad u kućanstvu i podcijenjenim (tzv. „manje stresnim“) poslovima čime se revitalizira androcentrična praksu društvene, odnosno, maskuline radne strukture koja ne zaobilazi ni žene s invaliditetom. Dapače, još više usporava njihovu ionako složenu društvenu i radnu mobilizaciju.

Rodna uskraćenost u tržišnom kontekstu manifestira se u „nejednakom zauzimanju određenih poslovnih pozicija, ugleda zanimanja i ekonomskih nagrada žena u odnosu na muškarce koji su povoljnije tretirani; u nemogućnosti adekvatnog usklađivanja obiteljske i radne uloge ponajprije žena, kojima se nerijetko uskraćuje pristup napredovanju na tržištu rada; prisutnost mnogih rodni stereotipa o nejednakim sposobnostima žena i muškaraca za obavljanje pojedinih poslova, pri čemu su žene ocijenjene manje sposobnima“ Relja i sur. (2009).

ZAKLJUČAK

Jedno od osnovnih ljudskih prava je pravo na rad. Stoga, osposobljavanje za rad i zapošljavanje osoba s invaliditetom omogućava istima da ostvare svoj druš-

4 Diplomom posjeduje 59,3% žena i 40,7% muškaraca koji su 2006. godine brojniji i na svim ostalim akademskim razinama. Tako je 5% više muškaraca magistriralo te je 3% više doktora znanosti (Galić, Nikodem, 2009).

tveno-ekonomski status i realiziraju vlastiti društveni doprinosi što, u konačnici, rezultira njihovim statusom aktivnih i poželjnih članova zajednice (Kovač, 2008; prema Kiš-Glavaš, 2009b) ali i doprinosi cjelokupnom društvenom boljitku. Također, zapošljavanje osoba s invaliditetom omogućava i samim osobama s invaliditetom bolju integriranu edukaciju (Vijeće Europe, 2002; prema Kiš-Glavaš, 2009b).

Ekonomski argumenti za zapošljavanje osoba s invaliditetom je manjak kvalificirane radne snage u bliskoj budućnosti, ističe Kiš-Glavaš (2009) te nezanemariva korist koju država može imati od radne snage osoba s invaliditetom. U Hrvatskoj, naročito, čije radno sposobno stanovništvo rapidno stari, nameće se potreba za progresivnom politikom koja će kvalitetno osmisliti i provoditi politiku društvene jednakosti koju podržava i ekonomska računica. Riječ je o koncepciji koja želi u formu ekonomskih analiza siromaštva, depriviranosti, socijalne isključenosti i marginalizacije uključiti i rodnu perspektivu kroz čiju bi se perspektivu promišljali i revidirali postojeći procesi. Radi se o svojevrsnom propitkivanju i rodnom osvještavanju ekonomskih, političkih i socijalnih odnošenja kako na globalnoj tako i lokalnoj društvenoj sceni.

Kao što ni same žene nisu homogen entitet, tako nisu ni osobe s invaliditetom univerzalna kategorija. Stoga, unutar skupine osoba s invaliditetom izdvajamo žene s invaliditetom kao višestruko depriviranu i dvostruko diskriminiranu populaciju. Uz spolno-rodnu (žene) i fizičku (invaliditet) perspektivu složenost njihovog položaja se očituje u ekonomskoj sferi radnih odnosa zbog čega diskutiramo o trostrukoj diskriminaciji koju trpe žene s invaliditetom na tržištu rada.

Referirajući se na 2007. godine ratificiranu Konvenciju o pravima osoba s invaliditetom čije države potpisnice potvrđuju da su žene i djevojke s invaliditetom izložene višestrukoj diskriminaciji, pozivamo se na njihovu nediskriminaciju te puno i učinkovito društveno sudjelovanje, a naročito njihovo puno poštivanje kroz osiguravanje jednakih mogućnosti i uopće, jednakih kriterija za žene i muškarce s invaliditetom u svim društvenim odnosima. Naime, ženama s invaliditetom trebaju biti priznata njihova prava koja su im zagarantirana međunarodnim i domaćim dokumentima. Riječ je o pravima koja se tiču njih kao osoba s invaliditetom

i prava njih kao žena.

Uz rodno uravnotežene šanse pri zapošljavanju, ujednačene uvjete rada, mogućnost promaknuća i iste financijske naknade za srodne poslove, nužno je povezati javnu (tržišno-poslovnu) i privatnu (obiteljsko-civilnu) sferu kako ne bi postojao jaz koji narušava status žena s invaliditetom i njihovih prava na tržištu rada. Kroz balans tržišnog i obiteljskog rada, napominje Kerovec (2003), politika treba poticati žensku radnu snagu kao nedovoljno iskorišteni resurs kroz čiju bi se implementaciju žena u tržišnu dimenziju doprinijelo društvenom prosperitetu. Primarno iz razloga što veća ekonomska aktivnost žena s invaliditetom doprinosi državnoj stabilnosti i konkurentnosti na europskoj, a i svjetskoj ekonomskoj i gospodarskoj dimenziji. Bez infiltriranja radno sposobnih žena s invaliditetom u sve pore društveno-gospodarskih djelatnosti nije izvjesna budućnost RH u globalnom kontekstu transnacionalnih tržišta koji ciljaju na punu iskoristivost svekoliko dostupne radne snage.

Moguća rješenja se razvijaju u pravcu fleksibilnijih poticaja uključivanja žena s invaliditetom na poslovnim planu. Tako, Mašović (1993) navodi neke od modela za zapošljavanje osoba s invaliditetom, no, mi im pridružujemo kontekst žena s invaliditetom kako bi naglasile njihovu perspektivu u domeni mogućih verzija fleksibilnih radnih modela. Dobrovoljno osposobljavanje žena s invaliditetom (volonterski angažman žena s invaliditetom u slobodno vrijeme); radna obuka žena s invaliditetom (trening u radnim poduzećima u suradnji s instruktorom); osposobljavanje žena s invaliditetom na radnom mjestu (uključivanje u edukacije nakon čijeg se svladavanja nudi zaposlenje za isto radno mjesto); mobilna radna grupa (svladavanje poslova u zaštitnoj radionici ili privatnoj tvrtki uz asistenciju supervizora); radna enklava (uz pomoć radnog instruktora grupa osoba s invaliditetom sudjeluju u redovnim programima radnog osposobljavanja s ostalim radnicima što im olakšava integraciju u redovne uvjete poslovanja); domaća radinost žena s invaliditetom (osobito pogodna za žene s invaliditetom koje imaju teškoće u kretanju, dok je nedostatak manjak kooperacije s radnom okolinom); mala privreda (mogućnost osnivanje vlastite radionice uz financijske olakšice i nužnu stručnu podršku); motivirano zaposlenje

(osiguranje raznih poticaja i beneficija kao što su financijske olakšice i slično poslodavcu da/ako zaposli ženu s invaliditetom); redovno zaposlenje (uz kontinuiranu podršku, praćenje i mogućnost dodatnog usavršavanja).

Kako bi kontekstualizirala suvremenost zbivanja u kojima se privremenoj zaposlenosti pridružuju brojne izvedbene inačice suvremeno prilagođenog oblika rada i poslovanja, Kerovac (2003) diferencira „zaposlenost s podugovorima (*sub-contracting*), privremeno i povremeno zapošljavanje (*temporary and easual employment*), rad u kući (*teleworking*), kratkotrajnu zaposlenost (*short-termemployment*), samozaposlenost (*self-employment*) i dr.“ kao predložke modela koje mogu olakšati realizaciju radnog odnosa osoba s invaliditetom, a naročito žena (s invaliditetom).

Fokus je na fleksibilnom poimanju rada, koje ne mora više biti rigidno koncipirano posebno ne u geografskom (fizičkom) modelu. Tijelo i mjesto sama tehnološka mogućnost nadilazi, mada se (zasad) na njih poziva, ali uz znatna odstupanja koja više nisu klasično geografski (pred)određena. Stoga, suvremena informatička poslovanja svakako mogu doprinijeti zapošljavanju žena s invaliditetom zbog čega stavljamo naglasak na veće računalno-informatičko obrazovanje žena s invaliditetom jer se na njima sve više zasnivaju postmoderni radni odnosi koji nisu striktno vezani za mjesto/tijelo već funkcioniraju po principu tzv. virtualnih timova. Upravo takve radne strukture mogu znatno unaprijediti radni (ekonomski) status žena s invaliditetom jer se temelje isključivo na znanjima i vještinama koje nisu apsolutno uvjetovane fizičkim niti tjelesnim faktorima u čemu žene s invaliditetom mogu profitirati.

Svakako su dobrodošli, kao izraz susretljivosti države i tržišnih struktura naspram žena s invaliditetom, netradicionalni oblici zaposlenosti. Ipak, takvi modeli imaju brojne kritične točke koje izno-

va uvlače žene s invaliditetom u crnu rupu slabije plaćenih poslova i radno-socijalne nesigurnosti koja ih kvalificira za manje poželjnu i lako zamjenjivu radnu snagu. Međutim, nije moguće precijeniti ulogu države koja kroz program pružanja jednakosti šansi na tržištu rada mora zauzeti konkretan (pravni) okvir djelovanja i provoditi aktivnu politiku socijalne jednakosti. Bilo da se na razini institucionalnih procedura olakša integracija žena s invaliditetom u radne procese i tako senzibilizira birokratska strana državnog aparata, bilo kroz korištenje poreznih olakšica i drugih beneficija kojima se stimuliraju poslodavci da zapošljavaju marginalizirane i tržišno diskriminirane grupacije, kao i kroz besplatne programe edukacije kojima se i obrazovna struktura prilagođava tipu učenja i rada, kako žena s invaliditetom tako i kvalitetnog informiranja poslodavaca o njihovim mogućnostima.

Tu se otvara prostor iznimnog doprinosa koje i civilne udruge mogu i obavljaju u posredništvu između države, tržišta i samih socijalno depriviranih grupa kao što su žene s invaliditetom. Edukacija i permanentno stručno obrazovanje ključno je na svim razinama, tako i u sferi javnosti koju treba upoznavati o mogućnostima, potencijalima, znanjima i vještinama žena s invaliditetom. Pri tome mediji mogu poslužiti kao partner u svekolikoj senzibilizaciji javne društvene scene jer ista može doprinijeti vidljivosti žena s invaliditetom u sferi javnog društvenog života.

Konačno, zaključujemo kako će uspješna realizacija zapošljavanja osoba s invaliditetom izostati „bez sinergijskog djelovanja svih segmenata društva“ Kiš-Glavaš (2009b) zbog čega je ključno kontinuirano ulagati na osvještavanju i pravovaljanim informiranju, kako javnosti tako i samih osoba s invaliditetom, s obzirom da su obje strane pod teretom predrasuda i diskriminacije veliki dijelom iskrivile percepciju mogućnosti i važnosti uključivanja osoba s invaliditetom u radne procese.

LITERATURA

- Bobuš, Z., Mirić, M., Kalalonić, M., Zelenko, A., Roginjić, Š., Jurković, J., Marković, E., Džanić, R. (2009): Brošura: Primjena protokola o postupanju u slučajima nasilja u obitelji. Posjećeno 24.3.2010. na mrežnoj stranici Udruge invalida Križevci: <http://uik.hr/images/uploads/Primjena-protokola-nasilje-u-obitelji.pdf>.
- Harris, A. P. Rasa i esencijalizam u feminističkoj pravnoj teoriji. Posjećeno 23.3.2010. na mrežnoj stranici Ureda za ravnopravnost spolova Vlade Republike Hrvatske: http://www.uredravnopravnost.hr/slike/File/istrazivanja/Harris_Rasa_i_esencijalizam_u_feministickoj_pravnoj_teoriji.pdf.
- Ergović, J. (2007): Osposobljavanje za samostalan rad i zapošljavanje osoba s invaliditetom, Ljetopis socijalnog rada, 14 (3), str. 597-610.
- Galić, B., Nikodem, K. (2009): Percepcija rodni jednakosti i šansi pri zapošljavanju u hrvatskom društvu. Pogled nezaposlenih žena, Revija za socijalnu politiku, 16, 3, 253-270.
- Galić, B. (2006): Stigma ili poštovanje? Reproductivni status žena u Hrvatskoj i šire, Revija za sociologiju, 37, 3/4, 149-164.
- Izješće o aktivnostima hrvatskoga zavoda za zapošljavanje u području zapošljavanja osoba s invaliditetom za 2009. godinu. Posjećeno 23. ožujka 2010. na mrežnoj stranici Hrvatskog Zavoda za zapošljavanje: <http://www.hzz.hr/default.aspx?id=6515>.
- Kerovec, N. (2003): (Ne)jednakost žena na tržištu rada, Revija za socijalnu politiku, 10 (3/4), str. 263-282.
- Kiš-Glavaš, L., Skokač, K. (2006): Istraživanja stavova poslodavaca o zapošljavanju osoba s invaliditetom, Zbornik radova; Međunarodni znanstveni i stručni skup Rehabilitacija – stanje i perspektive djece s teškoćama u razvoju i osoba s invaliditetom (str 56-64), Centar za rehabilitaciju Rijeka, Rijeka, 1.-13. listopada.
- Kiš Glavaš, L., Majsec Sobota, V., Sokač, K., Gavrilović, A., Sobota, I. (2008): Zapošljivost nezaposlenih osoba s invaliditetom, Zagreb: Program Ujedinjenih naroda za razvoj (UNDP) u Hrvatskoj.
- Kiš-Glavaš, L. (2009a): Spremnost osoba s intelektualnim teškoćama za zapošljavanje Revija za socijalnu politiku, god. 16, br. 3, str. 299-309.
- Kiš-Glavaš, L. (2009b): Aktivnosti i prepreke u zasnivanju radnog odnosa za osobe s invaliditetom, Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja, Vol 45, br. 1, str. 63-72.
- Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom, Opća skupština Ujedinjenih naroda, New York. Posjećeno 24.3.2010. na mrežnoj stranici Hrvatske udruge za promicanje i razvoj tifle tehnike: <http://www.huprt.hr/dcms-content/files/Konvencija%20UN.pdf>.
- Kučer, M. (2008): Brošura: Prava žena s invaliditetom, Domine - feministička organizacija za promicanje ženskih prava i razvoj civilnog društva Split.
- Leutar, Z., Milić Babić, M. (2008): Pravo na rad i osobe s invaliditetom u Hrvatskoj, Sociologija i prostor, 46 180 (2), str. 161-186.
- Mašović, S. (1993): Radne mogućnosti osoba s mentalnim hendikepom, Naš prijatelj, 4, str. 23-31.
- Mašović, S. (1996): Žene invalidi u ostvarivanju ljudskih prava, «Naš prijatelj» časopis za pitanja mentalne retardacije, br. ½, str. 30-31.
- Mihanović, V. (2009): Žene s invaliditetom u Hrvatskoj. Seminarski rad. Poslijediplomski doktorski studij «Prevenzijska znanost i studij invaliditeta», Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Popis stanovništva 2001. Posjećeno 27.4.2010. na mrežnoj stranici Državnog zavoda za statistiku: www.dzs.hr.
- Principi ženskog osnaživanja: jednakost znači posao. Posjećeno 22.3.2010. na mrežnoj stranici United Nations Development Found for Women: http://www.unifem.org/partnerships/womens_empowerment_principles/.
- Relja, R., Galić, B., Despotović, M. (2009): Položaj žena na tržištu rada grada Splita, Sociologija i prostor, 47 185 (3), str. 217-239.

- Smith, D. L., Strauser, D. R. (2008): Examining the impact of physical and sexual abuse on the employment of women with disabilities in the United States: An exploratory analysis, *Disability and Rehabilitation*, 2008; 30(14): 1039 – 1046.
- Traustadottir, R. (2004): *Obstacles to Equality – Double discrimination of women with disabilities*. Beograd: Libra.
- Young, I.M. (2005): *Pravednost i politika razlike*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Zakon o ravnopravnosti spolova: Narodne novine, br. 116/2003.
- Zovko, G. (2000): Socijalna skrb o invalidima u Republici Hrvatskoj, *Revija za socijalnu politiku*. 7(3/4), str.273-287.
- Žene sve brojnije na tržištu rada, ali nezaštićene. Posjećeno 22.3.1020. na mrežnoj stranici dalje.com – hrvatsko izdanje: <http://www.javno.com/hr-hrvatska/zene-sve-brojnije-na-trzistu-rada-ali-nezasticene/130253>.

TRIPLE DISCRIMINATION OF WOMEN WITH DISABILITIES ON LABOR MARKET

Summary: *Women with disabilities are exposed to gender and physical deprivation and represent multiple endangered population. Therefore, we can talk about double discrimination which determine marginalized position of women with disabilities. However, in context of the work market, women with disabilities are profiled as undesirable or unpreferred work force and that is why we discuss about the term of triple discrimination that comes from their physical (disability), gender (women) and economic (women with disabilities on labor market) factors. In the perspective of the patriarchal prejudices, institutional non-sensibility and their's insufficient visibility in non-educated public sphere, social exclusion of woman with the disabilities on labor market is generated. Unemployment of women with disabilities is a constant in world and local frameworks for which feminization of poverty is at global work. Their inability for active social participation is product of inadequate social system with inarticulate network of cooperation between state, institutions and associations for support and encouragement of women with disabilities. Women with disabilities are forced into lower paying, sexually selected sectors of work, and traditional sexist patterns in employment confirms triple marginalization and for a long period postpone perspective of social chances and possibilities of both women and men, especially of persons with disabilities. From those reasons it is imposed the need for active politics which will, through flexible working incentives, articulate the work position of women with disabilities on work market because progressive economic integration of under-exploited work force of women with disabilities is of multiple social benefit.*

Keywords: *women with disabilities, double discrimination, triple discrimination, social exclusion, feminization of poverty*